

Ilyés Szilárd

Lehetséges-e politikai tekintély, avagy az autoritás esélyei

Amit ebben az írásban Önökkel meg kívánok osztani, olyannyira az evidencia erejével bír számomra, hogy mielőtt nekiláttam volna papírra vetni gondolataimat, többször is kételyeim támadtak, hogy ennyire nyilvánvaló dolgokat egyáltalán érdemes-e a tisztelt olvasók elé tárni. Végül Dahl professzor biztatására hallgattam, aki a demokrácia meghatározására tett kísérlete során fogalmazta meg, hogy „amit kivétel nélkül adottnak vélnek, amögött rendszerint egy feltárára érdemes probléma rejlik”.¹ Az autoritás problémájáról van szó, és arról az összefüggésről, amely azt a legitimitás problémaköréhez köti.

A legitimitás és az autoritás két olyan pillér, amelyekre a szilárdnak szánt politikai berendezkedéseknek egyaránt támaszkodniuk kell. Rögtön hozzátehetnénk, hogy ez közhely, ám szerteágazó politikai tapasztalatainkat mozgósítva be kell látnunk, hogy a fenti kijelentés evidenciáját sokszor és több helyen vitatták, vagy legalábbis mellőzték. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a modernitás óta elsősorban a legitimitás jelentőségét emelték ki, aminek vélhetőleg az a magyarázata, hogy a modernitást magát egy új legitimitási elv fokozatos térhódítása tette lehetővé. A feudális-monarchikus legitimitási elv fokozatos elévülése és a demokratikus legitimitási elv ezzel párhuzamos térnyerése, pontosan azért, mert korántsem zajlott zökkenőmentesen, hosszú időre a politikaelméleti érdeklődés homlokterébe állította a legitimitás kérdését. Az egykori tekintélyek összeomlása ugyanakkor mintha részlegesen maga alá temette volna magának az autoritásnak a jelentőségét is. Azért meglepő ez, mert a felemásra sikeredett, de ennek ellenére kitüntetett jelentőséggel bíró francia forradalom után valójában nem a legitimitás, hanem az autoritás akut hiányára kellett volna rádöbenniük a politikai gondolkodóknak. A közép- és kelet-európai térség nagy részén viszonylag későn kezdett teret nyerni az a felismerés, hogy a demokratikus intézmények mennyire igénylik az autoritásnak, a politikai tekintélynek az auráját. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha a fenti evidencia felismerésében tanúsított vonatkozást a személyes és az intézményes tekintély szétválasztásának a demokratikus legitimitással együtt járó maximájából eredeztetjük. A jelen írás egyik alapvető kérdése pontosan az, hogy lehet-e, és ha igen, milyen mértékben lehet szétválasztani az intézmények és a személyek tekintélyét. Egy további kérdés az, hogy ha ez a szétválasztás problematikusnak ígérkezik, akkor mennyire összeegyeztethető a demokratikus politikai berendezkedéssel a személyes autoritás.

Fentebb mondtam, hogy a modernitás hajnalán igen komoly problémákat okozott az új politikai rend intézményeinek az autoritáshiánya. Egy új intézmény tekintélyének megalapozása nem teoretikus, hanem nagyon is gyakorlati

¹ Robert A. Dahl: *Forradalom után?* Osiris Kiadó - Readers International, Budapest, 1995, 57.

kérdés. Az persze már önmagában is problematikus, hogy Európa középső és keleti felében milyen értelemben beszélhetünk modernitásról.

Napjainkra kies balkáni tájainkon a politikum szférájához való állampolgári viszonyulást elsősorban a közöny, ritkábban a rezignált mélabú, estleg a tehetetlen düh jellemzi. Azt kell mondanunk, hogy ez a jelenség, bármennyire sajnálatos is, végső soron érthető. A közfeladatok sorát ésszerűtlenül kisajátító szociális állam egy túlbürokratizált Leviathán, egy olyan személytelen gépezet, amelyik jól-rosszul – mifelénk inkább rosszul – ellátja a források újraosztásának feladatait, és amelyekkel tanácsos minél ritkábban kapcsolatba kerülni. A parlamentarizmus jobb sorsra érdemes hagyományából a hatalomért és a közpénzekért kíméletlen harcot vívó pártok cinikus acsarkodását tanultuk el. A politikai közösség és az általa belakott politikai tér antik eszményeinek a helyén ma már egy, a „szenzáció” mércéje szerint konstituálódó virtuális tér húzódik, amely egyedüli és kizárólagos „médiumpént” – mint egyszersmind kizárólag egyik oldaláról átlátszó üvegfal – elválasztja a hatalmon lévőköt azoktól, akiket kormányoznak. Meglehet, túlon túl siralmas képet festettem a mai közéletéről, ám be kell látnunk, ez a kép, ha sötétebb tónusokban is, de nagymértékben megfelel mindennapi tapasztalatainknak. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy e mögött a diagnózis mögött nem a negatív és a pozitív szabadság klasszikus dilemmáját vélem fölfedezni. Nem gondolom úgy, hogy a modernitás kezdetén követelt, a magánszféra háborítatlanságához való jog, a magánélet „szent” sérthetlenségének a túlhajtása vezetett volna ide. Nem is vezethetett, hiszen a régió népeit hol a nagyhatalmi akarat, hol pedig a zsarnokságok és a totalitarizmusok kárhóztatták tétlenségre úgy, hogy közben *rákényszerítették* az egyre szűkülő magánszférába való emigrációt. Csak sajnálkozásunkat fejezhetjük ki afölött, hogy a diktatúrák alóli felszabadulás nem egy olyan sikerre vitt közösségi vállalkozásként ment végbe, amely a forradalmi katarzisz erejével megtisztította volna a közélet területét, és előkészítette volna ahhoz, amit Arendt „a szabadság megalapozásának” nevez. Az alábbi tanulmányunk tehát az a célja, hogy az autoritás fogalmán, illetve az ezzel a fogalommal kapcsolatos esetleges kortárs tapasztalatok elemzésén mérje le, hogy az elmaradt katartikus közösségi élmény hiányában van-e még esélyünk arra, hogy visszanyerjük a politikai szféra ama nagyszerűségét, amely nélkül semmiféle közösség nem képzelhető.

Előrebocsátom, hogy engem itt nem kizárólag a politikai tekintély kérdésköre érdekel, hanem amellet és azzal összefüggésben az általában vett tekintély problémája, mint egy olyan lehetséges kötőanyag, amely nélkülözhetetlen egy jól rendezett és jól működő, nemcsak ideiglenesnek szánt politikai közösség fennmaradásához. Meg kívánom vizsgálni, hogy a tekintély hétköznapi tapasztalata milyen mértékben befolyásolja társas kapcsolatainkat, és azt is, hogy ennek van-e jelentősége a politika világában. Közben reflektálok arra a szekuláris álláspontra, hogy semmiféle tekintély nem egyeztethető össze az oszthatatlan emberi méltósággal és a demokratikus berendezkedés alapelveivel.

A politikai tekintély mibenlétének tisztázása során részben Hannah Arendt fejtegetéseire fogok támaszkodni, aki amellet, hogy egy külön politikaelméleti

esszét szánt a témának,² behatóan elemezte a tekintély kérdéskörét a forradalomról írt alapvető politikaelméleti munkájában is.³ Egyébként Arendt elsősorban nem az általában vett tekintély érdekli, hanem a politikai tekintélynek az a meghatározó formája, amely véleménye szerint már nem hozzáférhető a kortárs politikai tapasztalat számára, és amelynek egykor az volt a funkciója, hogy stabilitást és főképpen állandóságot kölcsönözzön a politikai közösségnek. Nem kisebb problémáról van tehát szó, mint arról, hogy az emberi kapcsolatok szférájában mi a módja „az állandónak szánt dolgok változtatásának”.⁴

Az alapok, amelyekre egy új politikai közösség rendjét és strukturáját felépítik, az írott vagy íratlan alkotmányban lefektetett elvek és megállapodások. Bármilyen bölcsen is legyenek ezek megalkotva, bármilyen erős és szent kötelezettséget is vállaljanak azok, akik a kölcsönös ígéretek kötelékével létrehoznak egy új politikai közösséget, ha művüket időtállóknak szánják, akkor ellenállóvá és egyszersmind rugalmassá kell formálniuk azt az újonnan jövő generációk hatásaival szemben. Az állandóság és az időtállóság érdekében az újabb és újabb emberi generációkat össze kell kötni a kezdet, az eredet tapasztalatával és az alapítás szellemével. Ez, a politikai közösség idejét és terét meghatározó erőfeszítés egyszersmind a szabadságnak mint a korlátlan közös cselekvés elvének a kitüntetett, transzcendens ideje is. A kivételes lehetőségek ideje, amely mintegy sűrítve magában hordozza minden későbbi cselekvésnek a lehetőségét, és paradox módon be is határolja azokat. Minden későbbi közösségi vállalkozás csak úgy és olyan mértékben tapasztalhatja meg önnön mozgó elvét, ha kapcsolatban áll ezzel a kezdeti aktussal. A folyamatosan változó emberi dolgoknak, önnön kifejlődésükkel együtt, szükségük van arra a biztonságra, amit az alapítás kezdeti aktusához való visszakapcsolódás jelent. „Az *auctoritas*, amelynek etimológiai gyökere, az *augure*, a növelés és gyarapítás, az alapítás szellemének az elevenségétől függött, ennek révén lehetett gyarapítani, növelni és kiterjeszteni az ősök által lefektetett alapokat. Ennek a növekedésnek és a vele járó tekintélynek a megszakítatlan folyamatossága csak a hagyományon keresztül jöhetett létre, vagyis azon keresztül, hogy a kezdetben létrehozott elvet az utódok megszakítatlan során át az utókorra hagyták. Ha valaki az utódoknak ebben a megszakítatlan sorában állt, az azt jelentette, hogy tekintélye van, és ha kegyesen emlékezve és az őrzendőket megőrizve visszakapcsolódott a legelső őshöz, ez azt jelentette, hogy birtokában van a római *pietas*, azaz vallásos, vagy összeköttetésben áll, kapcsolatban áll saját eredetével.”⁵ Ekként fogalmazza meg Arendt azt a sajátos, antik római politikai tapasztalatot, amely az autoritás, a politikai tekintély kezdeténél áll. A köztársasági Róma alapítóit, az atyákat a mindenkorai politikai jelenben a szenátorok képviselték, a *patres* szelleme a szenátus politikai testületén keresztül nyilvánult meg.

² Hannah Arendt: Mi az autoritás? In uő: *Múlt és jövő között*. Osiris Kiadó – Readers International, Budapest, 1995.

³ Hannah Arendt: *A forradalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991.

⁴ Bibó István: A nemzetközi államközösség benuáltása és annak orvossági. In uő: *Válogatott tanulmányok IV*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990, 306.

⁵ Hannah Arendt: *A forradalom*. Id. kiad. 265.

Arendt a tekintély fogalmát megalapozó római tapasztalaton kívül a politikai tekintély két további megjelenési formájáról beszél. Egyrészt a római mintán alapuló katolikus egyház tekintélyének példáját hozza elő, amelynek meghatározó eredete a krisztusi életmű, hagyománya pedig az erről való folyamatos tanúságtétel. Az egyházalapítás eme aktusa akkor tesz majd szert politikai jelentőségre, amikor az ötödik századtól kezdődően kizárólag innen származtatják a világi szféra tekintélyét. Másrészt a politikai rend állandóságának és tartósságának egy újabb megalapozására tett sikeres kísérletként az amerikai alkotmányozás folyamatát elemzi, mint egy olyan példát, amely magán hordozza az egyházi tekintély alól emancipálódott világi szféra szekuláris jegyeit. Ez utóbbi feltehetően nemcsak azért vonzza magára Arendt figyelmét, mert azon ritka polgári forradalmak egyikében gyökerezik, amelyek maradéktalanul sikeresek voltak, hanem azért is, mert a bennük felgyűlt politikai tapasztalat ígérkezik a leginkább tanulságosnak a mai politikai gondolkodás számára.

Elmondható tehát, hogy a tekintély minden esetben a közösség alapításának az aktusában gyökerezik, ám mind az intézményt tekintve, amelyben ez a tekintély megtestesül, illetve amelyen keresztül megnyilvánul, mind pedig a szóban forgó intézménynek az adott politikai rendben betöltött szerepét tekintve lényeges eltérések állnak fenn. „Rómában a tekintélynek politikai funkciója volt, s tanácsadásban állt, az amerikai köztársaságban jogi funkciója volt, és értelmezésben áll.”⁶ Mint azt fennebb is megjegyeztem, az „alapító atyák” a római szenátuson keresztül voltak jelen a római közéletben, és a szenátus jóváhagyásán keresztül a politikai döntések nyertek megerősítést, sőt szentesítést, vagy éppen ellenkezőleg, részesültek elutasításban. Az általuk hozott ítélet „több mint tanács, és kevesebb, mint parancs, melyet nem lehet kockázat nélkül figyelmen kívül hagyni”.⁷ Bár az amerikai alkotmányozók előtt is a római példa és a politikai alapítás római tapasztalata lebegett, az amerikai politikai rendben a tekintély székhelye nem a szenátus, hanem a Legfelsőbb Bíróság lett, amely közvetlenül az írott alkotmányból eredezteti tekintélyét, és mint állandó testület ennek az alkotmánynak, az általa képviselt alapítói szellemnek az őre.

Ezen a ponton tanulságos megvizsgálni, hogy a tekintély milyen strukturális sajátosságokkal bír(t) a politikai rendben. Arendt több helyen is azt hangsúlyozza, hogy a tekintély feltétlenül megkülönböztetendő a hatalomtól.

Egyfelől a római tapasztalathoz visszanyúlva érvel: *Cum potestas in populo, auctoritas in senatu sit*, vagyis „míg a hatalom a nép körében lakozik, a tekintély a senatusban nyugszik”.⁸ Ugyanakkor, tekintve, hogy a római szenátusnak a döntések megerősítésében betöltött politikai szerepe volt, nem tagadható, hogy ez egyszersmind hatalommal is felruházta. Hasonló a helyzet az amerikai alkotmány hatalommegosztási gyakorlata esetében is: a tekintély székhelye a Legfelsőbb Bíróság, s noha elmondható, hogy a tekintélyt mint olyant a legelényesebb hatalommal rendelkező bírói ágba telepítették, és csupán jogértelmező,

⁶ I. m. 264.

⁷ Idézi Arendt Mommsen *Römisches Staatsrecht* című művéből. Vö. Arendt: Mi a tekintély? In uő: *Múlt és jövő között*. Id. kiad. 131.

⁸ Idézi Cicerót uo.

jogszolgáltató funkcióval ruházták fel, kétségtelen, hogy ez a szerep mint a kormányzati és a törvényhozói hatalom fölött gyakorolt ellenőrzés a maga sajátos értelmében szintén hatalmat jelent. Mivel magyarázható mégis, hogy Arendt mindkét idézett munkájában hangsúlyozza, hogy a bírói hatalmi ágat „éppen tekintélye teszi alkalmatlanná a hatalomra”, illetve hogy „a tekintéllyel bírók legfőbb sajátossága, hogy nem rendelkeznek hatalommal”?

Másfelől a megkülönböztetés hangsúlyosságát maga az arendti gondolatrendszer terminológiai igényessége magyarázza. Az erőszakról írt politikaelméleti esszéjében⁹ tömören bár, de világos megkülönböztetését adja néhány olyan politikaelméleti alapfogalomnak, amelyeket véleménye szerint sokan helytelenül használnak, vagy akár össze is mosnak. Az erő, az erőszak és az erőteljesség mellett a hatalom és a tekintély fogalmairól mondja el, hogy gyakran rokonértelműekként használják ezeket a terminusokat. Arendt a maga során ezt a közkeletű tévedést arra vezeti vissza, hogy sokan a különböző politikai jelenségeket, az emberi ügyekben tapasztalható eme adottságokat – nyersen és felszínesen egyébként – az uralom területére redukálják. Tárgyunkhoz ragaszkodva, mi itt a hatalom és a tekintély közötti arendti különbségtételre figyelünk.

Arendt álláspontja szerint a hatalom legfőbb sajátossága, hogy egy csoport-hoz köthető, s a közösségnek abban a képességében gyökerezik, hogy tagjai összehangoltan, közös célok érdekében tudnak cselekedni, és ennek érdekében valakit vagy valakit megbíznak ennek a cselekvésnek az irányításával és összehangolásával. Mint mondja, hatalommal csak addig bír valaki, ameddig élvezzi a közösség támogatását, ameddig fel van hatalmazva arra, hogy a csoport tagjainak a nevében cselekedjék. Ez a fajta felhatalmazás előfeltételezi a csoport egyenrangú tagjainak a közös, deliberatív módon meghozott döntéseit.

A tekintély egy személy vagy egy intézmény tulajdonsága, s legfőbb ismeretforrása az, hogy bírja azok feltétlen elismerését, akiktől tiszteletet követel(het). Ahhoz, hogy elvárásait teljesítsék, nincs szüksége sem erőszakra, sem meggyőzésre, mert már eleve elfogadják illetékességét.

Úgy tűnik, hogy a tekintéllyel bíró és aközött, aki fölött tekintéllyel bírnak, egyenlőtlen viszony áll fenn.

Arendt még arra is felhívja a figyelmet, hogy az általa elemzett politikai jelenségek egyikét sem lehet fellelni a gyakorlatban a maga vegytiszta formájában.

Annak az igénye, hogy a tekintélyt határozottan megkülönböztessük a hatalomtól, talán arra is visszavezethető, hogy a kettő kölcsönösen „eltakarja” egymást. Itt elsősorban nem arról van szó, hogy a két jelenség kölcsönösen kizárja egymást, noha esetenként ez is fennállhat, hanem inkább arról, hogy ott, ahol a tekintély fénye világít, nem érvényesül a hatalom, és fordítva, ahol a hatalom szól, ott elgyengül a tekintély hangja.

Térjünk most vissza ahhoz a fentebbi megállapításunkhoz, hogy a tekintély illetékességét már eleve elfogadják azok, akiktől engedelmességet követel. A

⁹ Hannah Arendt: Despre violență. In uő: *Crizele republicii*. Humanitas, 1999, 109-206.

tekintély-viszonyt Arendt több helyen is a szülő-gyermek, illetve a tanár-diák viszonnal ábrázolja. Ahhoz, hogy ezeknek a példáknek a segítségével alaposabban megvilágíthassuk a tekintély mibenlétét, hallgassuk meg, mit mond Arendt *Az oktatás válsága* című esszéjében,¹⁰ amelynek elsődleges célja, hogy reflektáljon az amerikai közoktatási rendszer szembetűnő krízisére.

Lényegében mind a tanár-diák viszony, mind pedig a szülő-gyermek viszony nyilvánvaló egyenlőtlenségen alapszik, ezért Arendt szerint nincs relevanciájuk a politika világában. A politika világa ugyanis az a közös és nyilvános szféra, ahol az egyenrangú partnerek a vitán keresztül meggyőzés eszközához folyamodnak annak érdekében, hogy saját véleményük helyességéről meggyőzzék egymást. Ebbe a közös világba az újak – legyenek azok gyermekek vagy bevándorlók – csak akkor nyernek bebocsátást, ha felnőttekké vagy érettekké váltak. A közös világ ismerőiként és beavatottjaiként a tanárnak, csakúgy, mint a szülőnek a tekintélye azon a felelősségen alapul, amelyet a polgárok közös világáért vállalnak. A felelősség abban a gondoskodásban áll, amelynek az a célja, hogy az újak fejlődése és felnőtté válása eme fennálló világgal összhangban valósuljon meg. Ez a maga során azt jelenti, hogy úgy biztosítja a világnak a megújulás lehetőségét, hogy egyszersmind az állandóságáért is jótáll.

„Az igazi tekintélyhez ugyanis – mondja Arendt – mindenhol, ahol csak létezett, a világ dolgaiért vállalt felelősséget társították. Ha eltávolítjuk a tekintélyt a politikából és a közéletből, akkor az azt jelentheti, hogy mostantól kezdve azonos felelősséget követelünk mindenkitől a világ menetét illetően.” Legalább ennyire figyelemreméltó és tanulságos az is, ahogyan gondolatmentét e helyen folytatja: „Ám ez egyben a világ követeléseinek és a benne fennálló rend követelményeinek a tudatos vagy tudattalan elhárítását jelentheti, vagyis azt, hogy visszautasítunk minden, a világért vállalható felelősséget, a parancsolását éppúgy, mint az engedelmisségét. A tekintély modern kori eltűnésében valószínűleg mindkét szándék szerepet játszik, s gyakran egyidejűleg és kibozghatatlanul együttműködik.”¹¹

A modern, demokratikus politikai berendezkedésekkel szemben támasztott liberális követelmény, hogy az intézményes tekintélyt világosan el kell különítenünk a személyes tekintélytől. Miközben az elsőt mint a demokratikus intézmények sajátját fontosnak tartják ápolni és fenntartani, a másodikat, legalábbis a felvilágosodás óta, nem tartják méltónak olyan, szabad és polgártársakkal egyenrangú emberekhez, akik saját emberi méltóságuk tudatára ébredtek. Amint fenntebb már mondtuk, a republikánus Arendt szerint sincs helye a tekintélynek a politika területén, hisz ez utóbbi a nyilvánosság előtt zajló deliberatív tanácskozás tereuma, ahol felnőtt emberek érvek és ellenérvek ütköztetésével próbálják meggyőzni egymást véleményeik helyességéről. Nem céloim itt az arendti álláspont részletes elemzése, de az már a fentiekből is kiderül, hogy legalábbis az általában vett tekintély vonatkozásában ez az álláspont sem egyértelmű és problémamentes.

¹⁰ Hannah Arendt: *Az oktatás válsága*. In uő: *Múlt és jövő között*. Id. kiad. 181–203.

¹¹ I. m. 197.

A kérdés, ami itt engem elsősorban foglalkoztat, a következő: ha a tekintély a világért vállalt felelősségen nyugszik, akkor hogyan lehet közvetlen tekintélyük az intézményeknek? De ugyanezt a problémát faggató kérdés az is, hogy honnan származik a demokratikus intézmények autoritása avagy fensőbbisége.

Az első kérdés vonatkozásában felmerülő ellenérv, hogy egy intézmény mint olyan nem „vállal”, nem vállalhat felelősséget. Felelősséget csak személyek vállalhatnak, mégpedig olyan személyek, akik szabad döntőképességük birtokában vannak. Innen nézve a problémát, intézmények csak származtatott tekintéllyel bírhatnak.

A második kérdés vonatkozásában is nyilvánvalónak tűnik, hogy az intézmények autoritása nem származhat egyszerűen a többségi akaratból, hanem a honpolgároknak a politikai közösség egészéért egyenként és közösen vállalt felelősségéből.

Ahhoz, hogy ezekben a kérdésekben tisztábban láthassunk, azt javaslom, hogy idézzük meg Dahl professzor nézeteit, amelyeket *Forradalom után?* című inspiráló munkájában¹² fejtett ki. Arra már előzetesen fel kell hívnom a figyelmet, hogy Dahl mindvégig következetesen az autoritás kifejezést használja, és ha emlékezetem nem csal, nincs is olyan szöveghely az említett munkában, ahol a fordító indokoltan látná, hogy a kifejezés angol megfelelőjét a magyar *tekintéllyel* adja vissza. Az is egyértelmű, hogy Dahlt kizárólag a demokrácia problémái és ezen belül is a demokratikus autoritás problémája foglalkoztatja. Olyannyira evidenciaként kezeli az általa vizsgált jelenséget, hogy pontos meghatározását sem adja a „demokratikus autoritás” kifejezésnek, de valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha azt olyan fensőbbiségnek tekintjük, amelyet a kizárólag egymással egyenlőkből álló politikai közösség maga fölött elismer. Nem egy bizonyos intézményről van szó, hanem magáról az intézményes rendről, amely formát ad a honpolgárok önkormányzatának.

Dahl professzor arra tesz kísérletet, hogy a demokratikus autoritás kritériumainak olyan teoretikus megfogalmazásait adja, amelyek közvetlen politikai tapasztalatokon alapulnak. Ez a gyakorlatiasság és a gondolatmenetében fellelhető rokon problémák megléte bátorított arra, hogy a nyilvánvalóan különböző fogalomhasználat ellenére megidézzem nézeteit.

Dahl a demokratikus autoritás következő három kritériumát elemzi: a személyes választást, a kompetenciát és a gazdaságosságot. Aszerint, hogy melyik milyen súllyal esik latba, megkülönböztethetőek a demokratikus berendezkedések különböző formái, a közvetlen demokráciától a képviselői demokráciáig. A következőképpen fogalmaz: „Egy adott társulásban a legkívánatosabb autoritási rendszer az, amelyik mindhárom kritérium szerint optimális, az embernek mérlegelnie kell az előnyöket és a hátrányokat, a ráfordításokat és a hasznot, a veszteségeket és a nyereségeket.”¹³

A személyes választás kritériuma azt fogalmazza meg, hogy egy közösségi döntésnek akkor engedelmességedünk fenntartások nélkül, ha az egybeesik saját

¹² Robert A. Dahl: *Forradalom után?* Id. kiad.

¹³ I. m. 52.

személyes döntésünkkel. Ugyanakkor nagyon valószínű, hogy egy sor olyan közösségi döntésnek kell alávetnünk magunkat, amelyekkel mi magunk nem értünk egyet. Dahl álláspontja az, hogy egy autoritás demokratikusságának előfeltétele, hogy a politikai egyenlőség valamiféle alapelve épüljön, amiből az következik, hogy egy demokratikus társulásban óhatatlanul működtetni kell a többségi elvet. A többségi elv pedig csak a kölcsönös garanciák rendszerében egyeztethető össze a személyes szabadság elvével. Ez a maga során mindenkinek biztosítja az autonóm döntések körét.

A gazdaságosság kritériuma a döntéshozatal hatékonyságának a követelményét fogalmazza meg, és pedig úgy, hogy szavatol a döntéshozatal folyamatának ésszerűségéért. Egy adott döntést illető közvetlen érdekeltség lehetséges mértékei és a vélemények bizonyos egyöntetősége figyelembevételével a demokratikus tanácskozást józan időkeretek közé szorítja. Ezt a képviselő intézményének a bevezetésével valósítja meg.

Szándékosan hagytam a végére a kompetencia kritériumát, mint olyant, amelyik jelen gondolatmenetünk szempontjából a legrelevánsabb. Dahl megfogalmazásában ez így hangzik: „Amikor úgy véljük, hogy kompetencia tekintetében bizonyos ügyekben jelentős különbségek vannak, akkor minél fontosabb számunkra a döntés, annál inkább kellene – és feltehetőleg meg is próbáljuk – a döntést a legkompetensebb autorításra bízni.”¹⁴ Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a kompetencia kritériuma tulajdonképpen a személyes választás kritériumán alapszik. Az ember szabadon dönt úgy, hogy másvalaki autoritása alá helyezi magát. De mi történik akkor, ha erre rákényszerülünk? Dahl válasza az, hogy valakit rá lehet kényszeríteni az engedelmességre, de arra nem, hogy másvalaki magasabb rendű kompetenciájában higgyen.¹⁵ Természetesen ezen a ponton felmerül a kérdés, hogy a kompetencia kritériuma összeegyeztethető-e a politikai egyenlőség elvével, vagyis a demokráciával. Dahl szerint a kompetencia kritériuma politikailag semleges, és a politikai egyenlőség elvével való összeegyeztethetősége annak függvénye, hogy miként vélekedünk egy átlagember (politikai) kompetenciájáról. Véleménye szerint „az átlagemberek mindenki másnál kompetensebbek annak eldöntésében, hogy mikor és mennyire akarnak befolyást gyakorolni a számukra fontos döntésekre”.¹⁶

Az eddigiekben kifejtetteket összegezve a tekintélyről a következőket mondhatjuk: minden olyan egyéni vagy közösségi döntés, amely egy hosszabb távú cselekvésnek vagy vállalkozásnak az alapjait rakja le úgy, hogy ezért a jövőbe mutató cselekvésért, illetve vállalkozásért felelősséget vállal, tekintélyt hoz létre és a maga számára kötelező érvényű fensőbbiséget állapít meg, tehát intézményszerű. A tekintéllyel rendelkezők önnön tekintélyüket egy saját magukhoz viszonyítva transzcendens forrásból származtatják. Ezért megítélésük is csak ezen transzcendens forrás vonatkozásában lehetséges. Mindazok, akik kapcsolatba kerülnek az adott vállalkozással, óhatatlanul viszonyulnak az alapítás aktusában gyökerező tekintélyhez, vagy elfogadván, vagy elutasítván azt. Akik

¹⁴ I. m. 32.

¹⁵ Vö. i. m. 33.

¹⁶ I. m. 35.

az alapítás aktusában lefektetett célokért felelősséget vállalnak és az eredeti célokhoz való kötődés hagyományát ápolva gyarapítják a közös vállalkozást, azok gyarapítják mind az intézmény, mind pedig a saját tekintélyüket.¹⁷ Azok viszont, akik egyszerűen csak elfogadják vagy elutasítják ezt a tekintélyt, ezzel sem nem gyarapítják, sem nem rombolják azt, hanem mintegy belül, illetve kívül kerülnek a tekintély körén. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy szigorú értelemben csak szabad választás eredményeképpen lehet belépni egy tekintélyviszonyba, amelyik csak addig áll fenn, amíg azt az önmagát autoritás alá rendelő személy elfogadja.

Ebben az értelemben kijelenthető, hogy a politikai szabadságot nem fenyegeti különösebb veszély, illetve ha mégis, akkor nem erről az oldalról.

Nevezük puha tekintélyviszonynak azt, amikor valaki nem mérlegelés és megfontolás eredményeképpen, hanem a magasabb rendű kompetenciába vetett hit okán helyezi magát másvalaki autoritása alá. Ebben az esetben ugyan beszélhetünk arról, hogy a ráció autoritása sérül, de arról már nem, hogy az ember személyes szabadsága csorbát szenvedne.

Lényegesen nagyobb veszély fenyeget a tekintélyviszony erős változata felől. Mire is gondolok itt tulajdonképpen? Mindenekelőtt arra, hogy egy adott társuláson belül egy intézményesült közös vállalkozás már eleve, saját benső természetéből adódóan is kisajátítja azokat a célokat, amelyeket megfogalmaz. Egy olyan vállalkozás, amely gazdag hagyományokkal rendelkezik, és nagy tekintéllyel bír, vagy önmagában, vagy a hasonló célokat megfogalmazó és hozzá hasonlóan nagy tekintéllyel rendelkező intézményekkel együtt óhatatlanul monopolizálja az adott célokat. Ez a szellemi és anyagi források végessége miatt, illetve a gazdaságosság kritériumának az ésszerűségéből adódóan hatalmi viszonyként is tételre is tekintélyviszonyt, ami a maga során kihívóan, de egyszersmind korlátozóan is hat mind a személyes szabadságra, mind pedig a politikai szabadságra.

Ugyanakkor a működés dinamikájából adódóan biztosítékaink vannak arra vonatkozóan, hogy egy tekintély nem csontosodhat meg anélkül, hogy önnön forrását ne veszélyeztetné, és ezzel ne készítetne önnön felszámolására. Ahogy a tekintély alapja csak reális teljesítmény, úgy a tekintély éltető eleme kizárólag a felelősségteljes gyarapítás lehet. A felelősség mint a tekintély lényegi eleme ráirányítja a figyelmet arra, hogy a tekintély nem kizárólag szakmai (kompetenciabeli), hanem egyszersmind erkölcsi kérdés is. Dahl jelenti ki idézett munkájának egy pontján, a bírák kompetenciájáról szólva, hogy az „nemcsak szakmai tudást, hanem morális érzéket is megkövetel”.¹⁸

Arendt pedig idézett munkájában ott, ahol a tekintély mibenlétét próbálja megragadni, felhívja a figyelmet arra, hogy a tekintélyt megillető tisztelettel a megvetés áll szemben, míg a tekintélyt a legbiztosabban a nevetés ássa alá.

Itt tegyünk egy rövid kitérőt: véleményem szerint tanulságos lehet alaposabban elemezni az itt megfogalmazottakat. Először is, miben áll a tekintélyviszony egyenlőtlensége? A tekintélyt megillető feltétlen elismerés arra utal, hogy az(ok),

¹⁷ Világos az is, hogy a felelőtlen és/vagy rossz személyes döntések megingatják annak az intézménynek a tekintélyét is, amelynek képviselőjében az adott személy eljár.

¹⁸ I. m. 30. sk.

aki(k) fölött tekintéllyel bírnak, elismeri(k) a tekintéllyel bíró beavatottságát, hozzáértését, rátermettségét és kompetenciáját egy adott kérdéskörben. Ahogy azt már a fentiekben is igazolni próbáltam, ez az elismerés nem feltétlenül kell, hogy kritikátlan legyen, fakadhat abból a belátásból is, hogy egy adott kérdésben a tekintéllyel bíró egyértelműen nagyobb tudással és tapasztalattal rendelkezik. Ha valaki elsajátítja ezt a tudást, ha megfelelően nagy tapasztalatra tesz szert az adott területen ahhoz, hogy a másik illetékességét megkérdőjelezze, akkor ugyan nehéz megmondani, hogy az utóbb „beavatott” miként fog viszonyulni a korábban tekintéllyel bíróhoz, de nehezen hihető, hogy ez a viszonyulás a megvetés lesz. Sokkal valószínűbb, hogy ezt a viszonyt az érveket és ellenérveket ütköztető, egyenlő felek közötti vita fogja jellemezni. A megvetés erkölcsi kategória, azt a viszonyulást jelenti, amikor valaki egy bizonyos attitűdöt és viselkedést mélységesen helytelenítve elvet vagy elutasít. Egy tekintéllyel bíróval szemben az válthat ki megvetést, ha a jóhiszemű tisztelet rovására a tekintéllyel visszaélnék. Ahogy nevetésre sem önmagában a tudás és a tapasztalat ingerel, hanem az ezekhez való aránytalan viszonyulás. A megvetés és a nevetés tehát külsődleges a tekintély alapjánál álló tudáshoz és tapasztalathoz képest, ám közvetlenül érintik a tekintéllyel bíró felelősségének a kérdését.

Az eddig mondottakból arra következtethetünk, hogy a politikai tekintély esélyeit annak függvényében kell megítélnünk, hogy miként vélekedünk a politikai közösség tagjainak kompetenciáiról. Ha a polgárokat rátermetteknek és éretteknek tekintjük, olyanoknak, akik a legalkalmasabbak a magukat és a politikai közösséget érintő döntések meghozatalában, akkor a politikai egyenlőség alapelvét figyelembe véve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy demokratikus közösségekben nincs helye az autoritásnak. Roppant fontosnak tartom, hogy ennek a kérdésnek az eldöntésében különbséget tegyünk a dahli gazdasági kritériumon, illetve a polgárok kompetenciáján alapuló érvelés között. Az előbbi egyáltalán nem ad magyarázatot arra, hogy miért választjuk a képviselőinket, és miért nem sorshúzással döntjük el, hogy kik döntsenek helyettünk a politikai testületekben. Valójában nagyon kevesen gondolják úgy, hogy a közösség bármelyik polgára ugyanolyan helyesen tud dönteni egy bizonyos kérdésben, mint bármelyik más polgártársa. Még tovább haladva, a mai nagyméretű demokratikus berendezkedésű államokban egy sor olyan szakmai kérdésben kell hogy döntsenek a hatalom birtokosai, amelyekben óhatatlanul szakértői véleményre szorulnak. Egy politikai döntés meghozatalában egyáltalán nem mellékes, hogy mi a tartalma és a formája annak a szakmai véleménynek, amely a döntés alapjául szolgál. De a demokratikus akaratképződés szempontjából sem mellékes, hogy a közvélemény milyen forrásokból tájékozódik, kik választják ki a nyilvánosságban megvitatandó témákat, és hogyan találják azokat. Ha mindezeket a megfontolásokat figyelembe vesszük, akkor be kell látnunk – és itt az egyszerűség kedvéért tekintsünk el a honpolgárok nyilvánvalóan eltérő képességeitől –, hogy egyáltalán nem ugyanaz a felkészültség, tájékozottság és tapasztalat áll rendelkezésünkre bizonyos közérdekű döntések meghozatalában.

A fenti érvek azt a sejtésünket támasztják alá, hogy kompetenciabeli különbségek igenis vannak, és ez indokoltá teszi, hogy ne csak elismerjük az autoritás

lehetőségét, hanem elgondolkodjunk annak szükségességén is. Ez utóbbi felhívás mögött az a megfontolás rejlik, hogy a közös világban való döntések és cselekedetek számos esetben intézményesülnek, és ennek megfelelően autoritást konstituálnak. Az így létrejött tekintélyek pedig céljaik nagyszerűségével és hagyományaik mélységével arányosan sokrétűen és széles körben hatnak és befolyást gyakorolnak a közösség tagjaira. Ésszerű tehát keresnünk annak a lehetőségét, hogy ennek a hatásnak a nemkívánt következményeit a lehetőségekhez mérten visszaszorítsuk, míg az áldásos hatásokat hagyjuk érvényesülni. A legnagyobb veszély természetesen ott és olyan mértékben fenyeget, ahol és amilyen mértékben a tekintély ki van téve a hatalom csábításának. A tekintéllyel való visszaélés felismerésének a lehetőségét a tekintélyhez köthető felelősség világos és közvetlen megítélhetősége biztosítja. Ez azt jelenti, hogy egy demokratikus politikai közösségben, tehát ott, ahol a politikai egyenlőség elve érvényesül, mindenkinek, aki egy adott tekintély alá rendeli magát, lehetősége kell legyen arra, hogy közvetlenül megítélhesse az adott tekintélyt a felelősség tekintetében. Ez azt vonja maga után, hogy újra kell gondolnunk a politikai közösség méretére vonatkozó (elő)ítéleteinket. Minden közösségi döntés csak olyan mértékben érvényes, amilyen széles körben elfogadott az adott döntésért felelősséget vállaló tekintély.

A jóléti nemzetállamok olyannyira felduzzasztották a közösség tagjairól való gondoskodás feladatainak a körét, hogy az ezzel járó bürokrácia szövevényében teljesen szétmállik mindenféle közéleti felelősség. Úgy vélem, hogy elengedhetetlenül fontos a politikai teret a lehető legtöbb ponton a polgártársainkról közvetlenül szerezhető tapasztalatok köréhez igazítani. A polgártársainkról a közéletben közvetlenül szerezhető tapasztalatok köre a legalkalmasabb arra, hogy a tekintély a maga természetes közegében nyilvánuljon meg, ahogy egyszersmind az ebben a körben megnyilvánuló felelősség a legkönnyebben megítélhető is. Ez a kijelentés akkor is érdemes a megfontolásra, ha sokan tisztában vagyunk a közvetlen demokrácia alkalmazásának/alkalmazhatóságának nyilvánvaló vagy kevésbé szembetűnő akadályaival és kockázataival.